

Raimundas Lopata*

Vilniaus universiteto Tarptautinių santykių ir politikos mokslo institutas

Geopolitinis įkaitas: Rusijos Federacijos Kaliningrado (Karaliaučiaus) srities atvejis

Straipsnyje, atkreipiant dėmesį į tam tikrą metodologinę stagnaciją kaliningradistikos fronte, yra grindžiama hipotezė, kad Maskva (Kremlius, metropolija, federalinis centras), siekdama išsaugoti suverenitetą srityje bei užtikrinti ryšio su ja nepertraukiamumą, pavertę šią eksklavinę provinciją geopolitiniu įkaitu – cesijos procese karo grobio pagrindu atitekusia teritorija, kurią siekiama ne tik išlaikyti (vidinis aspektas), bet ir priversti kitas valstybes arba tarptautines institucijas susilaikyti nuo bet kokio akto, kaip tiesioginės arba netiesioginės įkaito išlaisvinimo sąlygos, įvykdymo (išorinis aspektas).

Dėl konkrečios Kaliningrado padėties (Potsdamo šleifas, geografinė padėtis, socialiniai ekonominiai veiksniai) Maskvai didesnę reikšmę gali turėti būtent vidinis aspektas, oficialiai „pridengiamas“ išoriniu. Formaliai Kremlius neprieštarauja ir net skatina, kad KS būtų traktuojama kaip specifinis, unikalus Rusijos regionas, tačiau praktikoje neleidžia jam ypatingai veikti. Taip siekiama sužadinti ir palaikyti srityje Stokholmo sindromą – kaliningradiečiai patys turi susitaikyti su eiline Rusijos Federacijos regiono padėtimi, t.y. sutikti su tuo, kad visus sprendimus dėl KS funkcionavimo bei jos ateities priiminės Maskva, o KS – kaip subjektui (veikėjui) – nebus leista veikti.

Šiandien pareikšti savo nuomonę Rusijos Federacijos Kaliningrado (Karaliaučiaus) srities klausimu tapo paskutiniu mados klyksmu tiek praktinėje tarptautinėje veikloje, tiek taikomuosiuose tarptautinių santykių ar užsienio politikos tyrimuose. Regis, net JAV prezidentas George Bush jaunesnysis, beje, Lietuvos ambasadoriaus Vašingtone dėka, žino, kad Karaliaučiaus sritis yra prie Baltijos jūros ir savo plotu maždaug lygi Maryland valstijai.

Tokia padėtis neturėtų stebinti. Vien tai, kad diskusijos kaliningradistikos tema verda jau beveik penkiolika metų, rodo, kad Kaliningrado (Karaliaučiaus) sritis nėra eilinis Rusijos Federacijos regionas. Jo problematika po Šaltojo karo pabaigos daugiausia buvo siejama su klausimais, kuo bus Karaliaučiaus sritis ateityje, kokia vieta ir koks vaidmuo jai atiteks? Tirtinų klausimų lauką suformavo besikeičianti geopolitinė aplinka – Rusijos eksklavas atsidūrė Baltijos jūros regione sparčiai vykstančių euro-atlantinės integracijos procesų kelyje. Todėl buvo siekiama identifikuoti tikruosius Karaliaučiaus problemos parametrus saugumo, politikos ir ekonomikos srityse.

Prof., dr. Raimundas Lopata – humanitarinių mokslų daktaras, Vilniaus universiteto Tarptautinių santykių ir politikos mokslų instituto direktorius. Adresas: Vokiečių 10, 01130 Vilnius, tel. 8-5-2514130, e-paštas: raimundas.lopata@tspmi.vu.lt

XX a. dešimtojo dešimtmečio pradžioje dėmesio centre atsidūrė srities demilitarizacijos aspektai, galimi karinės grėsmės neutralizavimo būdai (nuo politinio tarptautinio spaudimo iki įvairių juridinio statuso pakeitimo planų). XX a. dešimtojo dešimtmečio viduryje regione raidos perspektyvos nagrinėtos per dviejų alternatyvų – karinio forposto ir ekonominio tilto tarp Rusijos ir Vakarų – prizmę. XX–XXI amžių sandūroje dienos šviesa išvydo studijos, glaudžiai susijusios su praktine tarptautine Kaliningrado aplinka. Kadangi šis laikotarpis sutapo su Lenkijos bei Lietuvos derybų su Europos Sąjunga pradžia, todėl tiriamų klausimų ratą apibrėžė iš esmės Europos Sąjungos plėtra ir jos poveikis Rusijai apskritai ir konkrečiai Karaliaučiaus sričiai¹.

Apskritai šie etapai aiškiai atskleidė domėjimosi „atramos“ taškus: palaipsniui mažėjo lyginamasis karinių strateginių grėsmių analizės svoris, o vyrauti pradėjo „švelniojo“ saugumo aspektai: socialinis ekonominis srities atsilikimas, organizuotas nusikalstamumas, nelegali migracija, aplinkos užterštumas, susisiekimas su didžiąja Rusija ir pan. Be to, Karaliaučiaus sritį pradėta vertinti ne kaip vieną pagrindinių grėsmės visam regionui šaltinių, o kaip iššūkį, atveriantį kokybiškai naujo tiek Baltijos jūros regiono, tiek Rusijos eksklavo raidos scenarijaus galimybes.

Tiesa, buvo abejojančių tokio scenarijaus galimumu. Pavyzdžiui, globalinės sumaišties koncepcijos šalininkai teigė, kad Rusijos tendencijų bei krypčių analizę komplikuoja ne tik po Šaltojo karo suirusi pasaulio geopolitinė sankloda, bet ir daugybė neprognozuojamų specifinių ekonominių, socialinių ir kultūrinių veiksnių, dėl kurių šios šalies transformacija ir tarptautinė adaptacija vyksta ypatingu būdu². Kalbantys struktūrinės (konstruktivistinės) geopolitikos terminais aiškino, kad Karaliaučiaus srities ateities miglotumą sąlygoja besiformuojančių geopolitinių tapatybių – Rusijos ir Europos Sąjungos – nesugretinamumas³. Nepaisant skepsio, kaliningradistikoje įsivyravo postmodernistai, pasiūlę geopolitinį skirtingumą įveikti (slopinti) dialogu. Dialogas, pasak jų, turėtų remtis naujais politinės erdvės organizavimo principais, kuriais remiasi ES daugiapakopė valdymo logika ir kurie yra skleidžiami ES plėtros: deterritorialumu, valstybių sienos reikšmės mažėjimu bei jų funkcijų kokybinių pasikeitimu, pasienio bendradarbiavimu bei tarptautiniu susiejamumu (ang. *engagement*), siekiant likviduoti skirtumus tarp kaimyninių regionų bei didinti regioninių veikėjų tarpusavio priklausomybę⁴.

Ši paradigma tapo populiari dėl *Kaliningrad Puzzle* metaforos. Lietuvoje ji prigijo *Karaliaučiaus galvosūkio* pavadinimu, nors patys metaforos autoriai⁵ turėjo galvoje konkretų galvosūkio variantą – dėlionę. Miglose skęstantis šviesesnės Kaliningrado ateities paveikslas (toks žaidimo tikslas), atitinkantis Kaliningrado gyven-

¹ Lopata R., „Naujausios kaliningradistikos apžvalga“, *Politologija*, 1, 2002, p. 96–104.

² Radžvilas V., *Europos Sąjungos plėtra, JAV ir Lietuva, Šiaurės Atlanto erdvė ir Lietuva*, Vilnius: Eugrimas, 2001, p. 37–39; Aalto P., *Structural Geopolitics in Europe: Constructing Geopolitical Subjectivity for the EU and Russia*, University of Tampere, 2002.

³ Aalto P., *Structural Geopolitics in Europe: Constructing Geopolitical Subjectivity for the EU and Russia, Working Paper*, University of Tampere, 2002, p. 26–27.

⁴ Joenniemi P., Dewar S., Fairlie L. D., *The Kaliningrad Puzzle*, Karslkrona: The Aland Islands Peace Institute, 2000, p. 3–4, 26.

⁵ *Ten pat.*

tojų poreikius bei lūkesčius, atsižvelgiantis į Rusijos – Europos santykių perspektyvą bei bendros europinės erdvės formavimo aspektus, turėtų būti sudėliotas nūdieną identifiikuotų problemų sprendiniais (konkretūs gamtos saugos projektai, keleivių tranzitas ir vizos, pasienio bendradarbiavimas ir t. t.).

Vis dėlto nepaisant intelektualių privalumų ir tam tikrų pasiekimų praktikoje besireiškiančiu ES – Rusijos susiejamumu iš esmės galinti ir nesibaigti dėlione į pašalį nustūmė principinį klausimą – kokį vaidmenį Karaliaučiaus sritis vaidina Rusijos užsienio ir vidaus politikoje?

1. Diskusijos paraštėse

Galima matyti akivaizdų pasikeitimą: anksčiau Karaliaučiaus srities atvejis buvo aptarinėjamas gana triukšmingai, o šiandien šiuo klausimu ramiai akademinėje aplinkoje keičiamasi nuomonėmis. Vieni, pavadinkime juos partikuliaristais, aiškina, kad vien tik geografinė šios Rusijos Federacijos srities padėtis pavertė ją unikaliu teritoriniu vienetu, reikalaujančiu specialaus dėmesio⁶. Jų argumentacijos arsenale ne tik specifinės geopolitinės situacijos faktas (euroatlantinė integracija, jos keliami iššūkiai šalia esančiai valstybei bei jos teritorinei politinei anomalijai⁷), bet ir komplikacijos, kylančios įvardinant tą teritorinę politinę anomaliją (anklavas, eksklavas, atskirtas regionas, tiesiog regionas ir pan.⁸). Jiems oponuoja generalistai, kurie, apeliuodami į tokių teritorinių darinių analogus (Aliaska, Dancigas, Diego–Garsija, Gibraltaras, Makao, Vakarų Berlynas ir t. t.), stengiasi priminti, jog Karaliaučiaus atvejis nėra vienintelis⁹.

Toks apsisveikimas nuomonėmis iš pirmo žvilgsnio gali priminti apsišaudymą tuščiais šoviniais. Juk argi nėra pakankamai aiški eksklavo – valstybės teritorijos ar jos dalies, apsuptos kitų valstybių teritorija, bet turinčios jūros krantą – apibrėžtis? Gerai žinoma ir aksioma, kad kiekvienas atvejis plėtojasi skirtinguose istoriniuose kontekstuose ir skiriasi konkrečiomis istorinėmis detalėmis. Kita vertus, ši konkreti partikuliaristų – generalistų diskusija išties verčia atkreipti dėmesį į neignoruotinas, t. y. istorijos patikrintas, bendras teritorinėms politinėms anomalijoms problemas, su kuriomis susiduria metropolija („motininė valstybė“, ang. *home state*) – eksklavas/anklavas – kaimyninė valstybė (angl. *host state*) arba valstybės, supančios teritorinę politinę anomaliją: jos administravimas ir saugumas, ekonominė padėtis, čia gyvenančiųjų identitetas, susisiekimas su atskirta teritorija. Metropolijos paprastai visomis priemonėmis siekia neutralizuoti grėsmes suverenitetui išlaikyti, įtvirtinant eksklavo/anklavo administravimą, nepažeidžiantį metropolijoje vyraujančių politinės–teritorinės kontrolės principų, ir užtikrinant efektyvų ryšį (sulisiekimą) su juo

⁶ Krickus R. J., *The Kaliningrad Question*, Lanham, Boulder, New York, Oxford: Rowman and Littlefield Publishers, 2002, p. 139.

⁷ Terminas išpopuliarintas G. W. S. Robinsono // www.uta.edu/stillwell/išnašas.

⁸ Nis S., „Kaliningrad – ne edinstvennyj anklav“, *Pro et Contra*, Moskva, 8 (1), 2003, p. 90–109; Holtom P., „Kaliningrad in 2001: From Periphery to Pilot Region“ in Holtom P., *Tassinari F. Russian Participation in Baltic Sea Region Building: A Case Study of Kaliningrad*, Gdansk, Berlin, 2002, p. 53; Joenniemi P., Prawitz J, eds., *Kaliningrad: The European Amber Region*, Aldershot, 1998, p. 265.

⁹ Nis, (note 8) p. 90–106.

(„kaimyninės valstybės ignoravimo“ principas). Kaimyninės valstybės vaidmuo matomas iš jos reakcijos į metropolijos veiksmus, siekiant užtikrinti susisiekimą su eksklavu/anklavu. O pastarasis, ypač tais atvejais, kuomet jo ir metropolijos santykių problematika pasiekia vadinamos didžiosios politikos lygmenį, patiria eksklavo/anklavo sindromą, jeigu tokio pobūdžio teritoriniai dariniai vertinami kaip specifiniai ar ypatingi, tačiau konkrečiomis priemonėmis nėra realizuojami specifiniai tokio darinio ir jame gyvenančiųjų poreikiai, galų gale toks teritorinis darinys (jo gyventojai) praranda norą turėti specialų statusą¹⁰.

Plačiau neanalizuojant šios diskusijos, akivaizdu, kad metropolijos – kaimyninės valstybės – teritorinės politinės anomalijos trikampyje svarbiausias vaidmuo tenka būtent metropolijai, jos strategijai ir taktikai. Prisimenant klausimą – kokią vaidmenį Karaliaučiaus sritis vaidina Rusijos užsienio ir vidaus politikoje – pabrėžtina, kad konkrečiuose tyrimuose, nagrinėjančiuose metropolijos (Rusijos, Maskvos, Kremliaus, federalinio centro) veiksmus politinės teritorinės anomalijos (Rusijos Federacijos Karaliaučiaus srities) atžvilgiu, vyrauja metropolijos neapsisprendimo motyvas. Štai keli pavyzdžiai.

„Rusija dorai dar nesuformavo savo realios politikos ar požiūrio Kaliningrado atžvilgiu“, – prieš metus aiškino Sander Huisman, Europos Sąjungos Saugumo studijų Instituto vizituojuantis mokslo darbuotojas¹¹.

Visai neseniai sprendžiant garsųjį Rusijos piliečių tranzito į/iš Kaliningrado srities klausimą Sergej Koršunov, Rusijos Federacijos Tarybos Tarptautinių reikalų komiteto ekspertas, vos ne į taktą S. Huisman nusistebėjo: „Maskva iki šiol nesuformulavo savo interesų Kaliningrado srities atžvilgiu, federalinis centras neturi jos geopolitinės rolės suvokimo, aiškių karinių interesų, ilgalaikės ekonominės strategijos, kurioje atsispindėtų srities funkcijos pasidalijant darbą visos Rusijos mastu, užtikrinant užsienio prekybos ryšius, naudotinos priemonės jos raidai skatinti“¹².

Lietuvių politologai buvo įžvalgesni. Jų nuomone, Kremlius turi kelias strategijas Karaliaučiaus atžvilgiu: 1) Karaliaučius – karinio priešakinio posto arba ypatingo strateginio regiono sritis; 2) Karaliaučius – ekonominių reformų bandymų aikštė. Tačiau ir jiems iki šiol nėra aišku, kuri iš minėtų strategijų poimperinės Rusijos politikoje dominuos ir bus realizuojama¹³. Suprantama, lietuvių mokslininkams daugiau rūpėjo kaimyninės valstybės, t. y. Lietuvos, vieta Rusijos projekcijose. Todėl nestebina ir minėtos problemos sprendimo būdas. Buvo analizuojama, kaip Rusija stengėsi ir stengiasi išnaudoti susisiekimo (Rusijos Federacijos karinis tranzitas į/iš Kaliningrado srities per Lietuvos teritoriją, vizos ir civilinis tranzitas) klausimą, siekdama stabdyti Lietuvos euroatlantinės integracijos ir Lietuvos stojimo į Europos Sąjungą procesą. Šiame kontekste lietuviams atrodo, kad „atsižvelgiant į Maskvos diplomatinio spaudimo šalims kandidatėms ir ES intensyvumą, sunku paneigti prie-

¹⁰ Catudal H., *The Exclave Problem of Western Europe*, Alabama, 1979, p. 66; Holtom, (note 8) p. 53.

¹¹ Huisman S., *A New European Union policy for Kaliningrad*, Paris: The European Union Institute for Security Studies, 2002, *Occasional Papers*, No. 3, p. 13.

¹² Koršunov S., „Kaliningrad kaip problema Rusijos – Europos partnerystai“, *Meždunarodnaja žizn* 1, 2003, p. 52–53.

¹³ Sirutavičius V., Stanytė-Tolockienė I., „Rusijos Federacijos Kaliningrado srities strateginė reikšmė“, *Lietuvos Metinė Strateginė Apžvalga*, Vilnius, 2003, p. 176.

laidą, jog *Kaliningrado srities klausimas yra ne savaiminis tikslas*, o tik Maskvos priemonė daryti įtaką plėtros procesui¹⁴, kurti istorinį bei juridinį pagrindą kėsintis į Baltijos valstybių suverenitetą¹⁵.

Pagaliau suomiis Paami Aalto, atkreipęs dėmesį ir į lietuvių pastangas paaiškinti, kodėl Kaliningrado korta atsidūrė didžiojoje politikoje, trumpai drūtai reziumavo: Rusijos geostrategijoje Kaliningradas yra įrankis Rusijai tęsti didžiosios valstybės tradiciją¹⁶.

Mums atrodo, kad tai yra tik viena metropolijos (Maskvos) – eksklavo (Karaliaučiaus) santykių pusė. Spręsdama savo suvereniteto išsaugojimo ir ryšio užtikrinimo su Kaliningradu problemą, Maskvą šią sritį pavertė geopolitiniu įkaitu – cesijos procese karo grobio pagrindu atitekusia teritorija, kurią siekiama ne tik išlaikyti (vidinis aspektas), bet ir priversti kitas šalis arba tarptautines institucijas įvykdyti arba susilaikyti nuo bet kokio akto, kaip tiesioginės arba netiesioginės įkaito išlaisvinimo sąlygos, įvykdymo (išorinis aspektas). Dėl konkrečios Karaliaučiaus srities situacijos (Potsdamo šleifas, geografinė padėtis, socialiniai ekonominiai veiksniai) Maskvai didesnę reikšmę gali turėti būtent vidinis aspektas, oficialiai pridengiamas išoriniu. Formaliai Maskva neprieštarauja ir netgi skatina, kad Kaliningrado sritis būtų traktuojama kaip specifinis, unikalus Rusijos regionas, tačiau praktikoje neleidžia tam ypatingumui reikštis. Todėl siekiama sužadinti ir palaikyti srityje Stokholmo sindromą – kaliningradiečiai patys turi susitaikyti su įprasto Rusijos regiono statusu, t. y. visus sprendimus dėl srities funkcionavimo ir ateities priims Maskva, o Kaliningrado sričiai – kaip subjektui (veikėjui) – nebus leista reikštis.

Straipsnyje pateikiami konkretūs atvejai, atskleidžiantys, kaip politinėje praktikoje funkcionuoja šis rusiškojo įkaito mechanizmas: Karaliaučiaus eksklavas įtraukiamas į didžiąją politiką siekiant sukurti jo ypatingumo aureolę, o „mažosios“ politikos lygmenyje, palaikant eksklave išskirtinumo viltis, tačiau neleidžiant joms praktiškai realizuotis, glaudžiai pririšti sritį prie Rusijos. Būtina turėti omenyje, kad čia priešpriešos tarp didžiosios ir „mažosios“ politikos nėra.

2. Karaliaučius ir didžioji politika: NATO plėtra

Anatoli Liven, 1991 m. ir 1994 m. apsilankęs Kaliningrade, bene pirmasis pastebėjo groteskišką didžiosios ir „mažosios“ politikos samplaiką srityje: daugybė viena kitai prieštaraujančių srities raidos vizijų; susirūpinusios Vakarų kanceliarijos, siekiančios užkirsti kelią veiksniams, destabilizuojantiems regiono saugumą, kartu siekiančioms išsaugoti *status quo*; nepaprastai išaugęs kariškių skaičius ir irstantis karinis pramoninis kompleksas; liberalių pažiūrų karininkai, besiuimantys privataus verslo ir balsuojantys už Boris Jelcin bei vadinamuosius reformatorius; konservatyvių kariškių bei rusų nacionalistų aljansai, pasiryžę išsaugoti Karaliaučių, kaip paskutinę karinę bazę Baltijos jūros pietuose ir paskutinį Antrojo pasaulinio karo laikų

¹⁴*Ten pat*, p. 200.

¹⁵ Laurinavičius Č., Lopata R., Sirutavičius V., *Military Transit of the Russian Federation Through the Territory of the Republic of Lithuania. Rusijos Federacijos karinis tranzitas per Lietuvos Respublikos teritoriją*, Vilnius, 2002, p. 72.

¹⁶ Aalto, (note 2) p. 25.

trofėjų (kartu su Kurilais); pastangos iš naujo atrasti istoriją, vadinamus naujuosius prūsus, pervadinti miestą Kantogradu bei kiek galima daugiau pagaminti išskabų Koenigsberg; srityje populiaru, kartais Maskvoje palaikoma, bet realiame gyvenime neveikianti laisvos prekybos zonos idėja; pagaliau gyvuojanti viltis, kad Vakarai suteiks pagalbą, plauksiančią į Kaliningradą vien dėl to, kad sritis netaptų destabilizacijos židiniu¹⁷.

Kiek vėliau Zbigniew Brzezinski tai pavadino vienu iš geostrateginės fantasmagorijos, istorinio ir strateginio sąmyšio (rus. *zamešatelstvo*) poimperinėje Rusijoje atspindžiu, kuomet vidinės transformacijos sunkumai, ekonominės politikos nesėkmės sukūrė koliziją tarp realių Rusijos galimybių ir tebevyraujančių buvusios pasaulinės galios nuotaikų¹⁸. Būtent ši kolizija natūraliai tapo startine aikšte specifinėje geopolitinėje padėtyje atsidūrusiai Rusijos Federacijos Karaliaučiaus sričiai sparčiai kilti į aukštąją politiką. Iš pradžių ji tapo tarptautinio politinio futurizmo objektu. Vėliau dėl savo specifinės geografinės padėties tapo taikiniu Rusijai bandant faktiškai spręsti šią koliziją. Rusija siekė dangstyti neatitinkamą ypatingais santykiais su Vakarų valstybėmis (Andrej Kozyrev), visomis įmanomomis priemonėmis riboti jų galią (Jevgenij Primakov), rinktis kompromisinę šių strateginių orientacijų liniją (Vladimir Putin)¹⁹.

Pastebėtina, kad tarptautinis politinis futurizmas Karaliaučiaus atžvilgiu pradėjo blėsti 1993 m. pab. – 1994 m. pr., kai energingu provakariečiu vadinamas Rusijos užsienio reikalų ministras A. Kozyrev pareiškė, kad Rusija „išlaikys savo karinį buvimą regionuose, šimtmečiais priklaususiais jos įtakos sferai“. Be to, vyriausybės laikraštis „*Izvestija*“? pasiūlė atkreipti dėmesį į tą aplinkybę, kad Rusijai pavyko išsaugoti beveik trisdešimt limitrofų, kurie nuo Kaliningrado iki Kurilų sudaro liniją, iš esmės atitinkančią buvusios SSSR teritoriją. Būtent tada buvo pradėta realiau svarstyti ne tik šių limitrofų instrumentiškumą poimperinės Rusijos identitetui vystyti, bet ir klausimą, ką naujame geopolitiniame kontekste reiškia metropolijos bandymai išsaugoti didžiosios valstybės stereotipą: ar Rusija laukia patogaus momento išsiplėtoti, ar ruošiasi išgyventi beveik totalinės apgulties sąlygomis?²⁰.

Konkrečiu Karaliaučiaus atveju išpopuliarėjo interpretacija, paremta galios pusiausvyros (balansavimo) koncepcija: metropolija naudoja sritį kaip veiksnį, atgrasinantį NATO nuo plėtros Rytų kryptimi²¹.

Išties pirmojo NATO plėtros etapu XX a. dešimtojo dešimtmečio pr. Kaliningradas atsidūrė priešakinėse rusų politinio elito antinatinės argumentacijos linijose. Buvo ne tik primenama, kad Vakarai už Vokietijos suvienijimą dar Prezidentui Michail Gorbačiov žadėjo neplėsti Šiaurės Atlanto sutarties organizacijos ar kad tokia plėtra kelia pavojus gležnai demokratijai Rusijoje išsilaikyti, bet ir bauginama nauja geležinė siena, kurioje ypač žiojės Kaliningrado ambrazūra.

¹⁷ Lieven A., *Pabaltijo revoliucija*, Vilnius, 1995, p. 218–223.

¹⁸ Bžezinski Z., *Velikaja šachmatnaja doska*, Moskva, 1999, p. 118.

¹⁹ Laurinavičius Č., „Rusijos užsienio politika po Rugsėjo 11-osios“, *Lietuvos Metinė Strateginė Apžvalga*, Vilnius, 2003, p. 159–161.

²⁰ Bžezinski, (note 18) p. 130; Lopata R., Laurinavičius M., *Tarptautinė politika: komentarai ir interpretacijos*. Vilnius, 2002, p. 252.

²¹ Sirutavičius, Stanytė–Toločkienė, (note 13) p. 176.

Tam tikrais atvejais rusų retorika priminė Nikita Chruščiov laikų frazę: „Berlynas – tai Vakarų sėklidės. Kai noriu, kad Vakarai klyktų, suspaudžiu Berlyną“. Dar 1993 m. rugpjūčio mėn. Boris Jelcin ėmėsi „šaltąja taika“ grasinti į NATO žengiančiai Lenkijai, Lietuvai buvo mėginama įpiršti karinį koridorių, o Karaliaučių paversiti kariniu strateginiu bastionu. 1994 m. kovo mėn. Karaliaučiuje apsilankęs Rusijos Gynybos ministras Pavel Gračov paskelbė, kad sritis tapo specialiu rusų Baltijos karinio laivyno vado vadovaujamu gynybiniu rajonu, tiesiogiai pavaldžiu Gynybos ministerijai ir Generaliniam štabui. Rusijos generalitetas ir kariniai analitikai siūlė keisti Rusijos karinę doktriną ir atsisakyti principo pirmajai nenaudoti branduolinio ginklo, grasino dislokuoti srityje taktinį branduolinį ginklą (pastebėtina, kad čia nuolat vykdavo kariniai manevrai²²). 1994 m. pab. admiralas Vladimir Jegorov situaciją aiškino labai paprastai: siekiama išsaugoti Rusijos teritorinį integralumą, užkirsti kelią karinės pusiausvyros iškraipymams, garantuoti susisiekimą su Rusija bei išsaugoti ekonominį regiono stabilumą. Tolimesnė srities raida, pasak admirolo, priklausys nuo kaimyninių valstybių elgsenos palaikant abipusį saugumą²³.

Tačiau tuo pačiu metu srities karinis potencialas buvo mažinamas²⁴, o Maskvos diplomatai beveik atvirai siūlė Lenkijai ir Baltijos valstybėms atsisakyti jungtis į Šiaurės Atlanto sutarties organizaciją už Karaliaučiaus krašto demilitarizavimą²⁵.

NATO pirmoji plėtos banga, kaip žinoma, nebuvo sustabdyta, nebuvo nubrėžtos ir aiškios Kaliningrado srities demilitarizacijos ribos, tačiau 1997 m. buvo įsteigta NATO ir Rusijos Nuolatinė jungtinė taryba, suteikusi Maskvai tam tikrų vilčių būti įtrauktai į Vakarų strateginių klausimų priėmimo procesą²⁶.

Kita vertus, vadinamoje Vakarų saugumo bendruomenėje kilo gana audringos diskusijos dėl tikrosios, autentiškos, Kaliningrado karinės strateginės reikšmės.

Iki šiol yra svarstoma, kokiais motyvais vadovavosi tarptautinio saugumo analitikai bei praktikai, pašaipiai vertinę Kaliningrado – forposto idėją, ir ekspertai, traktavę ją labai rimtai. Iki šiol yra prisimenama, kaip JAV Valstybės sekretoriaus pavaduotojas Richard Holbrooke neužmiršdavo pabrėžti, kad Kaliningrado srities klausimas atrodo kompliktuotas tik tada, kai į jį žvelgiama pro geografo akinius, nors šiaip jau jis yra tik Vakarų – Rusijos santykių dalis. Iki šiol neužmiršta ir žymių RAND korporacijos analitikų Ronald D. Asmus ir Robert C. Niurick išvada, kad Karaliaučiaus sritis yra strateginis karinis avanpostas, kuriame sutelkta milžiniška Rusijos karinė galia, ypač Baltijos valstybes paverčianti specialiu atveju²⁷. Tuomet Baltijos valstybėse ir ypač Lietuvoje abi nuomonės buvo sutiktos jautriai, kadangi

²² Oldberg I., *Kaliningrad: Russian Exclave, European Exclave*, Stokholm, 2001, p.15.

²³ Jegorov V., *Cooperative Security in Northern Europe, Ideas on Cooperative Security in the Baltic Sea Region*, Helsinki, 1995, p. 130–131.

²⁴ Per 1993–1998 m. puolamųjų malūnsparnių skaičius sumažėjo nuo 48 iki 42, naikintuvų nuo 35 iki 28, povandeninių laivų nuo 15 iki 2, fregatų nuo 24 iki 4, patrulinių pasienio laivų nuo 140 iki 30. Šiuo laikotarpiu išaugo tik tankų skaičius – nuo 620 iki 1000. Plačiau žr.: Sirutavičius, Stanytė–Toločkienė, (note 13) p. 177. Pastebėtina, kad toks padidėjimas iš esmės buvo siejamas su finansinių lėšų trūkumu pergabenti juos į „didžiąją Rusiją“.

²⁵ Landsbergis V., *Karaliaučius ir Lietuva*, Vilnius, 2003, p. 132; Krickus, (note 6) p. 72.

²⁶ Lopata R., Vitkus G., sudar., *NATO: vakar, šiandien, rytoj*, Vilnius, 1999, p. 75.

²⁷ Laurinavičius, Lopata, Sirutavičius, (note 15) p. 47–49; Krickus, (note 6) p. 56.

nebuvo, regis, apsispręsta, ar specialus atvejis yra privalumas, ar, priešingai, trūkumas. Tačiau tame ekspertinių svarstymų kontekste ypač palankiai buvo sutikta JAV respublikono Christopher Cox rezoliucija, iš esmės mainais už Karaliaučiaus demilitarizaciją siūlantį JAV ekonominę paramą Rusijos Kaliningradui²⁸.

Nepriklausomai nuo lietuviškų vertinimų, tarptautiniame saugumo diskurse Kaliningrado veiksnys formaliai tapo vertinamas kaip Vakarų (NATO) ir Rusijos santykių problema, nors akivaizdžiai šis Rusijos Federacijos regionas ėmė atlikti ne tiek sulaikymo, kiek įkeisto daikto funkciją Rytų – Vakarų strateginiuose mainuose, paremtuose atgrasinimo (sulaikymo) – nuraminimo (ang. *appeasement*) taktika. Beje, šiame kontekste ypač iškalbingai atrodė kai kurių Kaliningrado srities Dūmos deputatų intervencija 1997 m. spalio mėn. susieti pasirašomą Lietuvos – Rusijos sutartį dėl valstybinės sienos su rusų karinio tranzito per Lietuvos teritoriją į/iš Kaliningrado srities klausimu²⁹.

Situacija pasikartojo vykstant debatams dėl antrosios NATO plėtros bangos ir praktinės jos sklaidos. Pasinaudodama įvykiais Kosove, 1999 m. Maskva sugriežtino tradicinę antinatinę retoriką, išaldė dalyvavimą NATO – Rusijos Nuolatinėje jungtinėje taryboje, ėmė spartinti nuo 1996 m. puoselėtus Rusijos – Baltarusijos sąjunginės valstybės įkūrimo planus, o atgimusiam balansavimui įrodyti Karaliaučiaus srityje surengė bendrus rusų – baltarusių grandiozinius karinius manevrus „Vakarai – 99“ („Zapad – 99“). Manevruose buvo repetuota deeskalacijos misija, imituojuojant taktinio branduolinio ginklo panaudojimą NATO agresijai atremti.

2000 m. liepos mėn. į Baltišką Karinio laivyno dienos švęsti atvykęs Prezidentas Vladimir Putin garsiai pareiškė apie šio limitrofo remilitarizaciją, pabrėždamas, kad rusų Baltijos jūrų laivynui, atsižvelgiant į Rusijos strateginius interesus visose jūrose ir vandenynuose, bus skiriamas ypatingas dėmesys³⁰. Tai, kad Prezidento žodžiai nėra tušti, iliustravo ne tik visas paketas Kremliuje priimtų dokumentų dėl nacionalinio saugumo, užsienio politikos, karinės doktrinos bei karinės reformos, bet ir 2000 m. lapkričio mėn. Karaliaučiuje įvykęs išvažiuojamasis Federalinio saugumo tarnybos kolegijos posėdis, skambiai pavadintas „Dėl padėties ir priemonių pasipriešinti grėsmėms saugumui ir Rusijos Federacijos suverenitetui Kaliningrado srityje“. Posėdyje, be kita ko, buvo pažymėta, kad gali „kilti įtampa tuo atveju, jei Lietuva įstos į NATO, todėl sričiai jau šiandien reikia pradėti ruoštis“³¹.

Tarsi patvirtinant Maskvos posūkį į Karaliaučiaus atgaivinimą karinio forpostų vaidmenyje 2001 m. pradžioje pasirodė pranešimų, esą Rusija, vykdydama savo grasinimą visomis išgalėmis priešintis naujajai NATO plėtrai į Rytus, dislokuoja šiame krašte taktinį branduolinį ginklą³². Tuo pačiu metu paplito gandai dėl galimo Vokietijos ir Rusijos sandėrio Karaliaučiaus sąskaita, o 2001 m. pavasarį išryškėjo ir realus Maskvos spaudimas politine sutartimi įteisinti Rusijos karinį tranzitą per Lietuvos teritoriją į/iš Kaliningrado sritį. Kovo mėn. pab., prieš prasidedant Lietuvos

²⁸ Landsbergis, (note 25) p. 136–139.

²⁹ Krickus, (note 6) p. 63.

³⁰ Oldberg, (note 22) p. 16.

³¹ Lopata R., „Santykiai su Kaliningrado sritimi euroatlantinės integracijos kontekste“, Pranešimas Lietuvos užsienio politikos tarybos posėdyje, Vilnius, 2001 m. gruodžio 21 d., p. 2.

³² Lopata, Laurinavičius, (note 20) p. 222–224.

Prezidento Valdo Adamkaus vizitui Rusijos Federacijoje, šis spaudimas pasiekė apogėjų, virsdamas antilietuviška – antinatinine isterija, beje, lydima paskleistų gandų, jog rusai siūlysią lietuviams vos ne pusę Kaliningrado srities mainais už Lietuvos atsiskyrimą stoti į NATO arba neleisią V. Adamkui po Maskvos apsilankyti Kaliningrade³³.

Nors jau vizito metu galima buvo įžvelgti, kad, Lietuvai atlaikius spaudimą, Rusijos vadovybė linkusi susitaikyti su Baltijos valstybių naryste Aljanse³⁴, kietosios linijos su Vakarais šalininkai, vadinami vanagai, ir toliau reiškė nepasitenkinimą. Maskvoje pagausėjo pareiškimų, siejančių NATO plėtrą su konvencinės ginkluotės apribojimo sutarties išplėtimu Rytų Pabaltijyje bei Rusijos dalyvavimu antiteroristinėje koalicijoje, o Kaliningrade neseniai paskirtas Baltijos karinio laivyno vadas Vladimir Valujev netgi grasino, esą jam nereikės branduolinio ginklo kam nors „į vietą pastatyti“, nes aplink Karaliaučių yra įprastine ginkluote pažeidžiamos 47 atominės elektrinės³⁵. Nepatogioje padėtyje atsidūrė ne tik buvęs laivyno vadas, dabartinis Kaliningrado srities gubernatorius V. Jegorov, bet ir kai kurie srities Dūmos deputatai su jos pirmininku Vladimir Nikitin priešakyje, iki tol aiškinę (beje, net ir po susitikimų su šalies Prezidentu), kad NATO plėtra nekeltų grėsmės regionui. Aukščiausieji srities pareigūnai pradėjo primygtinai siūlyti atidėti Rusijos – Lietuvos sienos sutarties ratifikavimą³⁶.

Tiesa, tai reikalo esmės nekeitė. NATO plėtros antrajai bangai ritantis į priekį, 2002 m. gegužės 27 d. buvo įkurta bendra NATO ir Rusijos taryba. Nors joje Rusija ir neįgijo veto teisės sprendžiant Aljanso plėtros ar jo narių saugumo klausimus, tačiau Maskva galėjo pasigirti sėdinti kartu su NATO šalių atstovais pagal vadinamąją 20–ą formulę. Panašu, kad sulaikymo – nuraminimo kontekste Kremlius ir vėl akivaizdžiai pademonstravo, kad elgiasi su Kaliningradu kaip su įkaitu.

3. Karaliaučius ir „mažoji“ politika: laisvoji (ypatingoji) ekonominė zona

Kartą viešint Karaliaučiuje teko išgirsti įtakingo vietinio politiko pastabą: „Šiandien Rusijos Federacijos Kaliningrado sritis yra graži, bet akla mergužėlė“. Tada dėl grožio nesiginčijome, nes buvo pasiūlyta kitokia alegorija – pasaka apie Miegančiąją gražuolę. Potekstė buvo tarsi nesunkiai suvokiama: lengviau pažadinti miegantį, nei tikėtis, kad aklas praregės. Regis, tuo metu mes, lietuviai ir rusai, nesupratome vieni kitų. Mums atrodė, kad kaliningradiečiai iš esmės ignoruoja visas Lietuvos ir apskritai Vakarų pastangas juos pažadinti, t. y. paskatinti galvoti, jog srities ateitis pirmiausia priklauso nuo vietinių pastangų. Mes nesupratome, kad tos pastangos buvo dedamos, ką jau klausti, kodėl jos buvo žlugdomos.

Šiandien neslepama, kad toną žemajai politikai suteikė dar 1989 m. prasidėję svarstymai tarp Kaliningrado ir Maskvos dėl galimybių sričiai funkcionuoti po Lie-

³³ Laurinavičius, (note 19) p. 164; Lopata, Laurinavičius, (note 20) p. 236.

³⁴ Laurinavičius, (note 19) p. 164.

³⁵ „Vsegda gotovy“, *Itogi* 20 (258), 2001 m. gegužės 30 d.; (<http://Itogi.ru>).

³⁶ Lopata, Laurinavičius, (note 20) p. 231.

tuvos atsiskyrimo nuo SSSR. Būtent tada regionui buvo suteikta vilčių, kad jos išsi-
gelbėjimo ratas – statuso pakėlimas (respublika RSFSR sudėtyje³⁷) bei pliuralizmas
ekonominėje raidoje. RSFSR Ministrų tarybos pirmininko V. Vorotnikov vadovauja-
ma darbo grupė srities statuso nesvarstė. Maskva ruošėsi užkirsti kelią populiarėjan-
čiai tuometinėje SSSR suverenizacijos idėjai ir pasiūlyti naują regioninės politikos
konceptiją – regioninę ūkiskaitą. Pastaroji, beje, vadinta tiek laisvąja verslininkyste,
tiek laisvąja ekonomine zona, buvo patraukli ir daugeliui to meto regionų lyderių,
kadangi numatė ne tik didesnę jų savarankiškumą sprendžiant ūkinius klausimus,
užsienio kapitalo dalyvavimą steigiant bendras įmones, bet ir perdavimą į jų ran-
kas vadinamojo sąjunginio pavaldumo objektų valdymą. 1990 m. liepos – 1991
m. rugsėjo mėn. RSFSR Aukščiausioji Taryba patvirtino specialios ekonominės
zonos statusą vienuolikai Rusijos regionų (7 % teritorijos su 13 % Rusijos gyven-
tojų). Metų pabaigoje gauti tokį statusą išreiškė norą dar apie 150 regionų. Tačiau
1991 m. pab. – 1992 m. pr., Maskvai nusprendus įgyvendinti atviros ekonomikos
konceptiją, naujieji pretendentai buvo išbraukti iš sąrašo, o tarp senųjų užvirė
gana atkakli konkurencinė kova.

Būtent tuo laikotarpiu Sankt Peterburgo meras Anatolij Sobčiak įtikino Krem-
lių nedidinti iš Centrinės Europos išvedamos sovietinės kariuomenės sąskaita kari-
nių pajėgumų Leningrado srityje³⁸, siūlant juos, ypač karinio laivyno pajėgas, dislo-
kuoti Kaliningrado srityje. Federalinis centras, tarsi teisindamasis, toliau priiminėjo
įstatyminius aktus, aiškinančius 1991 m. birželio 3 d. RSFSR Aukščiausiosios Tary-
bos pirmininko potvarkį „Dėl ūkinio teisinio laisvos ekonominės zonos „Jantar“
Kaliningrado srityje statuso“: 1991 m. rugsėjo 25 d. RSFSR Ministrų Taryba patvir-
tino „Memorandumą dėl Laisvosios ekonominės zonos (LEZ) „Jantar“, o 1992 m.
gruodžio mėn. Rusijos Federacijos Prezidentas paskelbė įsaką „Dėl išorinių ekono-
minių sąlygų sudarymo Kaliningrado srities raidai“. Šiuose aktuose buvo užfiksuo-
tos tos mokestinės išimties bei skirtinos investicijos infrastruktūrai ir žemės ūkiui
vystyti, kurios turėjo, manyta, paskatinti socialinę ekonominę regiono raidą ir pa-
brėžti regiono išskirtinumą. Beje, 1992 m. pab. Rusijos Valstybės Dūma sutiko svars-
tyti ir Kaliningrade paruoštą įstatymą „Dėl Kaliningrado srities statuso“³⁹, o tuome-
tinis srities gubernatorius Jurij Matočkin netgi prabilo apie galimybę Kaliningradui
per dešimt metų tapti Baltijos Honkongu.

Tačiau jau 1993 m. liepos 2 d., priėmus išimtis anuliuojantį federalinį įstaty-
mą „Dėl muitų tarifų“, LEZ Karaliaučiaus srityje nustojo galioti. Nors 1993 m. pab.
buvo paskelbtas Rusijos Prezidento įsakas „Dėl Kaliningrado srities“, 1994 m. gegu-
žės mėn. vyriausybės potvarkis „Dėl neatidėliotinių priemonių stabilizuojant Kali-
ningrado srityje ekonominę padėtį“, o 1994 m. spalio 12 d. Rusijos Saugumo Tarybos
sprendimas „Dėl LEZ vystymo Kaliningrado srityje“, iš esmės laisvoji ekonominė
zona nefunkcionavo. 1995 m. kovo 6 d. naujas Prezidento įsakas dėl taikytinų išim-
čių LEZ „Jantar“ panaikinimo buvo tik formalumas. Jau 1994 m. Rusijos Valstybės

³⁷ Kargopolov S., Gorodilov A., Kulikov A., Gomin A., *XXI vietas: Svobodnaja zona i osobyj status*, Kaliningrad, 2001, p. 77.

³⁸ Krickus, (note 6) p. 58.

³⁹ Clopeckij A., Fiodorov G., *Kaliningradskaja oblast: region sotrudnichestva*, Kaliningrad, 2000, p. 331.

Dūmai pateiktas įstatymo projektas „Dėl Kaliningrado srities statuso pakėlimo“ virto įstatymu „Dėl Rusijos Federacijos suvereniteto stiprinimo Kaliningrado srities teritorijoje“, buvo sugriežtintos muitinės procedūros, sustiprinta sienų kontrolė, anuliuoti prekybos susitarimai, sudaryti tarp regiono ir kitų šalių. Tuoj po gynybos ministro P. Gračiov Karaliaučiuje apsilankęs Rusijos ministro pirmininko pavaduotojas Sergej Šachraj atvirai užsipuolė vietinius separatistus, palaikančius Vakarų ekspansiją, ir pareiškė, kad srities ateitį visų pirma lems visos šalies strateginiai interesai⁴⁰.

Pasak pačių kaliningradiečių, 1995 m. pabaigoje trapų politinį balansą tarp Karaliaučiaus ir Maskvos interesų šiaip taip pavyko įtvirtinti federaliniu įstatymu „Dėl ypatingos ekonominės zonos (YEZ) Kaliningrado srityje“, kuriam 1996 m. sausio 5 d. pritarė Federacijos Taryba, o sausio 22 d. pasirašė ir B. Jelcin⁴¹. Ta proga Rusijos Federacijos Tarybos pirmininkas Vladimir Šumeiko netgi užsiminė apie Karaliaučiaus autonomijos galybę, išreiškė viltį, kad sritis gali tapti tarptautinių kongresų centru, bevizė turistine zona ir apskritai liberalios ekonomikos eksperimentu. Tačiau federalinis įstatymas laukiamo efekto nedavė. 1996 m. pradžioje pasirašyta „Kaliningrado srities ir Rusijos Federacijos sutartis“ bei sudarytas „Rusijos Federacijos vyriausybės ir Kaliningrado srities administracijos susitarimas dėl kompetencijų pasidalijimo“, kaip vėliau paaiškėjo, jokių ypatingų teisių sričiai nesuteikė⁴². Nors 1997 m. rugsėjo 29 d. buvo paskelbta „Federalinė tikslinė ypatingos ekonominės zonos Kaliningrado srityje 1998 – 2005 m. raidos programa“, srities Dūma priėmė įstatymą „Dėl vietinių laisvų ekonominių zonų Kaliningrado srityje“, o 1998 m. gegužės mėn. – „Regioninę socialinės ekonominės Kaliningrado srities raidos programą“, susigrąžintos privilegijos tebuvo tik iliuzijos. Tuometinei srities administracijai su gubernatoriumi Leonid Gorbenko priešakyje beliko apeliuoti į Gibraltaro pavyzdį ir guostis, esą ateityje bus įmanoma suderinti karinio forpostu bei ekonominių reformų bandymų aikštelės funkcijas⁴³.

Šiandien netrūksta aiškinimų, esą laisvos, o vėliau ypatingos ekonominės zonos likimą sąlygojo prieštaringas Rusijos federalizacijos procesas, regioninės politikos koncepcijos bei atitinkamų finansinių resursų stokos Maskvoje sąlygota įstatyminė tokių zonų veiklą reguliuojančių intervencijų gausa (daugiau kaip dešimt dažnai vienas kitam prieštaraujančių įstatyminių ar poįstatyminių aktų vien 1992 – 1996 m.), sudėtinga, įvairių krizių krečiama (pavyzdžiui, 1998 m. vadinamoji finansinė krizė) socialinė ekonominė situacija Rusijos Federacijoje, menki Kaliningrado srities politinio elito administravimo gebėjimai, aukštas korupcijos lygis, visuomenės inertškumas ir t.t.⁴⁴ Visa tai neblogai paaiškina laisvosios (ypatingosios) ekonominės zonos likimą Karaliaučiaus srityje. Tačiau kartu negalima nepastebėti ir dar keleto aplinkybių.

Atidžiau susipažinus su aktais, reguliuodavusiais LEZ (YEZ) veiklą, ar programomis, skirtomis joms įgyvendinti, akivaizdu, kad pagrindiniu politiniu ir finan-

⁴⁰ Oldberg, (note 22) p. 55.

⁴¹ Gorodilov A., Kozlov S., *Geopolitika*, Kaliningrad, 2003, p. 61.

⁴² Clopeckij, Fiodorov, (note 39) p. 337.

⁴³ Oldberg, (note 22) p. 18; Clopeckij, Fiodorov, (note 39) p. 364–368.

⁴⁴ Sirutavičius, Stanytė–Toločkienė, (note 13) p. 176.

savimo vertu prioritetu buvo skelbiamas siekis įtvirtinti Kaliningrado srityje Rusijos suverenitetą ir panaudoti srities teritoriją garantuojant šalies gynybinį pajėgumą. Praktikoje tai reiškė, kad didžioji dalis įvairiose programose numatytų lėšų plaukė kaip subsidijos kariniam pramoniniam kompleksui išlaikyti⁴⁵. Kita vertus, pačių kaliningradiečių vertinimu, nepaisant įstatyminės laisvos (ypatingos) ekonominės zonos bazės kaitos, jos sukeltų komplikacijų ir paralyžių, finansavimo prioriteto vienašališkumo, laisvos (ypatingos) ekonominės zonos idėja vis dėlto paskatino struktūrines permainas srities ekonomikoje, suvaidino pozityvų vaidmenį skatinant bendro kapitalo įmonių steigimąsi, politiškai tapo visuomenę vienijančia idėja⁴⁶ ir pagrindu harmonizuojant srities bei federalinio centro interesus⁴⁷.

Problema yra ta, aiškino kaliningradiečiai, kad Maskva, „viena ranka dovandama vieną ar kitą dekretą, kita ranka jį atimdavo“. Kitaip tariant, federalinis centras, keldamas viltis suteikti Kaliningrado sričiai ypatingumą, reikalavo visus veiksmus derinti su juo. Tai savo ruožtu didino įtampą tarp srities ir centro, nepasitikėjimą juo, galų gale vertė prisipažinti, jog srities „ypatingumas yra jos uždarumas“, o terminą zona reikia suprasti pačia primityviausia žodžio prasme⁴⁸.

4. ES plėtra ir Karaliaučius: didžiosios ir „mažosios“ politikos samplaika

ES plėtra į Rytus dar labiau paryškino Karaliaučiaus srities, kaip Maskvos įkaito, vaidmenį. Visų pirma ji apibrėžiama kaip sritis, kurioje dėl Maskvos manipuliacijų praktinėje politikoje palaikomos tiek galimos jos atsivėrimo, tiek galimos jos tolimesnio izoliavimo tendencijos. Į šį žaidimą, beje, buvo įtraukta Europos Komisija ir į ES besirengiančios įstoti kaimyninės valstybės – Lenkija ir Lietuva.

Šiandien iš esmės visuotinai pripažįstama, jog ypač Vilniaus aktyvūs mėginimai įgyvendinti mintį, kad Rusijos Federacijos Kaliningrado sritis nusipelnė ypatingo dėmesio, leidžiančio regioną paversti Vakarų ir Rytų ryšių plėtotės pavyzdžiu, nemažai prisidėjo prie Kaliningrado klausimo iškilimo Rusijos ir ES darbotvarkėje. Vilnius, žinoma, siekdamas savųjų nacionalinių interesų realizavimo, pasiūlė ir labai racionalų bendradarbiavimo principą – problemas paversti privalumais. Lietuvos bandymai sulaukė teigiamos Rusijos reakcijos. Dar 1998 m. Maskva neprieštaravo Karaliaučiaus srities įtraukimui į Baltijos jūros valstybių tarybos (BJVT) darbotvarkę bei į ES Šiaurės matmens iniciatyvą. Ją taip pat iliustravo ne tik regioninio bendradarbiavimo institucionalizavimas, bet ir bendri Vilniaus – Maskvos siūlymai, svarbūs ES plėtrai, įgavę tarptautinį pavadinimą „Nidos iniciatyva“. Lietuvos pastangas atverti Kaliningradą teigiamai įvertino ir patys kaliningradiečiai. Juolab kad 1999 m. spalio mėn. tuometinis Rusijos premjeras V. Putin asmeniškai išsakė savo nuomonę apie besiklostančią padėtį, paskelbdamas apie galimybę transformuoti sritį į pilotinį eksperimentinį regioną santykiuose su ES,

⁴⁵ Kargopolov, Gorodilov, Kulikov, Gomin, (note 37) p. 67; Clopeckij, Fiodorov, (note 39) p. 41.

⁴⁶ Kargopolov, Gorodilov, Kulikov, Gomin, (note 37) p. 9.

⁴⁷ Gorodilov, Kozlov, (note 41) p. 61.

⁴⁸ Kargopolov, Gorodilov, Kulikov, Gomin, (note 37) p. 9, 138.

taip pat pasirašyti su ES specialią sutartį, užtikrinančią srities, kaip Rusijos Federacijos subjekto, interesų apsaugą⁴⁹.

Nors pilotinio regiono idėja nebuvo plėtojama, būtent tada Kaliningrade kilo pagyvėjimas, neva ši idėja vėl atveria kelius suteikti sričiai specialų statusą. 1999 m. pab. – 2000 m. pr. Maskva lūkesčių neslopino, tačiau tai darė labai savotiškai – didindama politinę įtampą srityje.

Iš pradžių Rusijos NTV televizijos laidose, o po to straipsniuose centrinėje bei vietos spaudoje (ir net *The New York Times* puslapiuose) pasirodė kritikos lavina srities gubernatoriaus L. Gorbenko atžvilgiu: argumentuoti kaltinimai korupcija, ryšiais su nusikalstamu pasauliu, kontrabandos skatinimu, kriminaliniais pačios gubernatoriaus šeimos siuntėjimais. O iš Maskvos atvažiavę aukšti pareigūnai (pavyzdžiui, Užsienio reikalų viceministras Ivan Ivanov) atvirai reikšdavo nepasitenkinimą ne tik regionine autarkija, bet ir tuo, kad gubernatorius nieko konkretaus negali atsakyti į klausimą, kokius planus srities administracija puoselėja ES Šiaurės matmens atžvilgiu ir kaip ruošiasi tapti pilotiniu regionu⁵⁰.

Tuo pačiu metu laikraščių puslapiuose pasirodė informacija apie tai, kad Maskvoje brandinamas Kaliningrado srities teritorinio statuso įstatymas. Jame ne tik numatoma dar kartą formaliai patvirtinti ypatingosios ekonominės zonos egzistavimą srityje, bet drauge įvesti ir federalinį – tiesioginį valdymą. O tai reiškia, jog gubernatorius nebus renkamas – jį skirs Kremlius. Pasklido ir konkrečios galimo įpėdinio pavardės gandai – dimisijos kontradmirolas, pirmasis Sankt Peterburgo vicegubernatorius Vladimir Grišanov⁵¹. Taigi jūreivis, kaip ir L. Gorbenko.

Situaciją paaiškino pats L. Gorbenko, beje, po susitikimų Kremliuje. Maskvoje svarstoma Rusijos teritorinė administracinė reforma, numatanti padalinti šalies teritoriją į septynias federalines apygardas: Kaliningradas bus priskirtas Centriniam, o gubernatoriaus rinkimai įvyks planuotu laiku – 2000 m. rudenį.

Prezidentas V. Putin išleido įsaką dėl teritorinės administracinės reformos gegužės mėn. Išvakarėse Rusijos televizijų žinių laidose buvo galima išvysti būsimą šalies politinį žemėlapi: Karaliaučiaus sritis buvo nuspalvinta ta pačia spalva, kaip ir Centrinė federalinė apygarda. Spalvos pasikeitė įsaką išleidus – sritis buvo priskirta Šiaurės Vakarų apygardai.

Gubernatoriaus rinkimai įvyko numatytu laiku – 2000 m. spalio – lapkričio mėn. Du esminiai dalykai skyrė senojo ir naujojo pretendento – admirolo V. Jegorov – programas: V. Jegorov palankumą demonstratyviai rodė V. Putin; V. Jegorov ragino derinti srities (ir šalies) teisinę bazę su ES. Rinkimus laimėjo V. Jegorov⁵².

Admirolo pergalė vėl sužadino Kaliningrade viltis, kad sritis susilauks išskirtinio specialaus dėmesio. Apie tai tarsi bylojo tiek išorės, tiek vidaus faktai.

2000 m. lapkritį ES plėtros strateginiame dokumente pirmą kartą oficialiai buvo nurodyta, kad Karaliaučius patirs ypatingą ES plėtros įtaką. 2001 m. sausio mėn.

⁴⁹ Sirutavičius, Stanytė–Toločkienė, (note 13) p. 135; Kargopolov, Gorodilov, Kulikov, Gomin, (note 37) p. 134 – 135; Lopata, Laurinavičius, (note 20) p. 217, 221.

⁵⁰ Lopata, Laurinavičius, (note 20) p. 167.

⁵¹ *Ten pat*, p. 166–167.

⁵² *Ten pat*, p. 217. Įdomi detalė: po rinkimų L. Gorbenko gavo asmeninę prezidento dovaną – vardinį laikrodį su užrašu „Už pasiekimus vystant Kaliningrado srities ekonomiką“.

pasirodė Europos Komisijos komunikatas „ES ir Kaliningradas“, kuriame pabrėžiama, kad dėl unikalios geografinės padėties ES plėtros poveikis sričiai gali būti didesnis, nei manyta iki tol. Vasario mėn. srityje apsilankė ES išorinių ryšių komisaras Chris Patten ir Švedijos Užsienio reikalų ministrė Anna Lindh, kovo mėn. – Lietuvos Prezidentas Valdas Adamkus. Apskritai per pirmuosius šešis mėnesius po gubernatoriaus rinkimų srityje pabuvojo delegacijos iš beveik visų Europos Sąjungos valstybių, o pats gubernatorius buvo nuolatinis Rusijos oficialių delegacijų ES valstybėse narys.

Maskvoje V. Jegorov nesunkiai išsprendė koliziją, kurią sukėlė Rusijos prekybos komiteto sprendimas, naikinantis ypatingosios ekonominės zonos lengvatas. Iš Prezidento bei premjero M. Kasjanov buvo gautas patikinimas, kad Maskva peržiūrės sprendimą dėl srities priskyrimo federalinei apygardai, galbūt suteikdama jai aštuntosios federalinės apygardos statusą, keli srities vicegubernatoriai bus įtraukti į darbo grupę, atsakingą už ES plėtros Rusijai pasekmių studiją, o Kaliningrado politikams teks ypatingas vaidmuo ruošiant Rusijos ir ES specialų susitarimą dėl Kaliningrado srities⁵³.

Tačiau pažadai palaiptiesniui pradėjo bliūkšti.

Rusijos vyriausybei 2001 m. kovo mėn. 22 d. svarstant priemonių planą dėl Kaliningrado srities socialinio ekonominio vystymosi bei gyvybingumo užtikrinimo, M. Kasjanov garsiai, panašiai kaip 1996 m. V. Šumeiko, pareiškė, kad regionas taps „rinkos metodų taikymo pavyzdžiu“⁵⁴. Bet plane iš esmės buvo numatytos tik priemonės, kurios turėjo padėti Maskvai išplėsti savos kompetencijos ribas⁵⁵.

Liepos 26 d. Rusijos Federacijos Saugumo Tarybos posėdyje jau V. Putin ragino kiek galima greičiau neigiamus Kaliningradui ES plėtros veiksmus paversti teigiamais ir greičiau apsispręsti dėl German Gref paruoštos „Federalinės tikslinės Kaliningrado srities socialinės ekonominės raidos 2002 – 2010 m.“ programos. Programa, kuriai finansuoti trūksta beveik 50 % lėšų, buvo patvirtinta tik gruodyje. O posėdyje buvo nutarta įsteigti Prezidento įgaliotinio Šiaurės Vakarų federalinėje apygardoje Viktor Čerkesov pavaduotojo pareigybę. Pavaduotoju paskirtas Andrej Stepanov tapo atsakingas už federalinių institucijų veiklos Kaliningrade koordinavimą ir turėjo užtikrinti Maskvos įtaką (kontrolę) srityje⁵⁶.

Daugiau kaip metus Karaliaučiaus politikai plūšėjo, ruošdami Rusijos – ES sutarties dėl Kaliningrado srities koncepciją bei patį sutarties tekstą. Beje, nesulaukdamis pilotinio regiono idėjos išskleidimo centre, kaliningradiečiai pateikė ir savąją – bendradarbiavimo regiono idėją⁵⁷. Tačiau 2002 m. kovo 4–5 d. Rusijos užsienio reikalų ministras Igor Ivanov, kalbėdamas BJVT IX sesijoje Svetlogorske, pareiškė, kad tokios sutarties pasirašymas nėra tikslingas⁵⁸.

⁵³ Lopata, Laurinavičius, (note 20) p. 231; Holtom, (note 8) p. 45–46.

⁵⁴ Holtom, (note 8) p. 47.

⁵⁵ Sirutavičius, Stanytė–Taločkienė, (note 13) p. 178.

⁵⁶ Lopata, Laurinavičius, (note 20) p. 257.

⁵⁷ Chlopeckij, Fiodorv, (note 39) p. 316; Klemešev A., Kozlov S., Fiodorov G. *Ostrov sotrudnichestva*, Kaliningrad, 2002, p. 155–156, 162–167. Iš esmės po „bendradarbiavimo regionu“ vėliava maskuojamos pastangos išsaugoti ypatingosios ekonominės zonos privilegijas, užsitikrinti srities išskirtinumą, tiksliai apibrėžiant centro – regiono santykius, „legitimuoti“ ES standartus ekonominėje veikloje, tapti ne tik Rusijos Federacijos, bet ir ES ekonominės veiklos subjektu.

⁵⁸ Songal A., *The Fate of the Exclave Decided (Manuscript)*, Kaliningrad, 2002, p. 2.

Pagaliau įsibėgėjus ir artėjant prie finišo Lietuvos ir Lenkijos deryboms dėl narystės ES, Maskva įtraukė Kaliningradą į vadinamų techninių ir procedūrinių dalykų svarstymą ir ypač į daugiausia rezonanso sulaukusį Rusijos piliečių tranzito per Lietuvos teritoriją į /iš Karaliaučiaus srities klausimą.

Iki 2001 m. pavasario Rusija iš ES reikalavo išlaikyti bevizį kaliningradiečių gyventojų keliavimo į kaimynines valstybes režimą. 2001 m. kovo 6 d. Maskva pakeitė poziciją, prašydama Kaliningrado gyventojams išduoti nemokamas vienu metų trukmės vizas, leidžiančias įvažiuoti į kaimyninių valstybių teritorijas, o po kelių savaičių pareikalavo koridoriaus metropolijos gyventojams, vykstantiems į eksklavą per kaimynines valstybes. Kai tarptautiniuose forumuose srities gubernatorius vis aštriau reikšdavo susirūpinimą, kad vizų režimo atsiradimas taps pirmąją skiriamąją linija, paversiančia regioną dideliu rezervatu Europos viduje, Rusijos Užsienio reikalų ministerijos atstovai aiškino, kad vizų įvedinimas Karaliaučiaus gyventojams nebūs skausmingas⁵⁹. 2002 m. audringai besiplėtojusi vadinamoji bevizio tranzito į Kaliningrado sritį byla dar labiau išryškino, kad Maskvai daugiau rūpi metropolijos, o ne regiono interesai⁶⁰. Beje, federalinis centras to net neslėpė. 2002 m. vasarą per Prezidento V. Adamkaus ir gubernatoriaus V. Jegorov susitikimą Palangoje Lietuvos pusė pristatė vadinamų magnetinių identifikacijos kortelių variantą, leisiantį moderniomis priemonėmis užtikrinti sklandžią eksklavo – kaimyninės valstybės sienos kirtimo procedūrą. Rusijos Užsienio reikalų ministerijos atstovų reakcija buvo tiesmukiška: „Mums reikia ne kortelių, o koridorių“.

Šiame kontekste neturėtų sėbinti Karaliaučiaus politinio elito reakcija. Srities Dūmoje vietos politikai buvo priversti priiminėti rezolucijas, reikalaujančias keleivių tranzito klausimą sieti su Rusijos – Lietuvos sienos sutarties ratifikacija Valstybės Dūmoje, laikraščių ar vadovėlių (sic!) puslapiuose jie atvirai reiškė nusivylimą, jog vykstančios derybos dėl tranzito nesprendžia gelminių srities raidos problemų. Kaip teigia srities Dūmos vicepirmininkas Sergej Kozlov, tai ne tik didina gyventojų netikrumą bei nepasitikėjimą federaliniu centru, bet ir dar sykį išryškina tendencijas, leidžiančias įvardinti regiono raidą kaip kvazikolonijinę: sritis – Rusijos Federacijos subjektas, kuriame dominuoja kariškių ir kitų federalinių jėgos struktūrų įtaka ir kuriam nepaliekama alternatyvų įgyvendinant metropolijos ekonominius, politinius ir karinius interesus⁶¹.

Turint omenyje ir šias nuostatas, lieka mažai abejonių, kad po priimtų sprendimų dėl keleivių tranzito 2003 m. vasarą išaukęs Maskvos dėmesys Kaliningrado sričiai⁶² (raginimai, skatinantys rengti naują „Ypatingos ekonominės zonos įstatymą“, V. Putin apsilankymas Kaliningrade ir pažadai imtis ekonominės regiono plėtros problemų) – ne kas kita, o tik mėginimai užtikrinti tolimesnį įkaito mechanizmo funkcionavimą.

⁵⁹ Rusijos Federacijos URM atstovo Kaliningrado srityje ambasadoriaus A. Kuznecov pareiškimas, *Baltic News Service*, 2001 m. kovo 26 d.

⁶⁰ Sirutavičius, Stanytė–Taločkienė, (note 13) p. 191–195.

⁶¹ Gorodilov, Kozlov, (note 41) p. 64.

⁶² Stanytė–Taločkienė I., „Kaliningrado ateitis – Maskvos rankose“, *Lietuvos Rytas*, 2003 m. liepos 5 d.

Išvados

Atliktas tyrimas patvirtino versiją, kad Maskva (metropolija, federalinis centras), siekdama išsaugoti suverenitetą, užtikrinti ryšį su Kaliningrado (Karaliaučiaus) sritimi, šią eksklavinę provinciją pavertė geopolitiniu įkaitu.

Konkrečiomis Kremliaus vykdytomis užsienio politikos priemonėmis buvo pasiekta, kad sritis didžiojoje politikoje Rusijos – Vakarų santykiams kelia nemažą problemą.

Akivaizdu, jog problemos aštrumas priklausė nuo Maskvos gebėjimo manipuluoti Rusijos padėtį veikusiais išorės bei vidaus veiksniais. Reikia pripažinti, kad tam tikrais atvejais šiais veiksniais metropolija naudojosi gana sėkmingai. Vakarai iš esmės neišdrįso priminti komplikuočių politinių ir teisinių Kaliningrado (Karaliaučiaus) srities statuso aspektų ir dažniausiai būdavo linkę politinę problemą spręsti techniniais būdais. Tai atvėrė Krekliui rankas naudoti spaudimą kaimyninių, eksklavą supančių valstybių, atžvilgiu, sunkinti jų ir euroatlantinių institucijų dialogą. Kita vertus, tai tapo palankia dirva Maskvai manipuluoti tariamu Kaliningrado (Karaliaučiaus) eksklavo at(si)vėrimu išorinei aplinkai, praktikoje neleidžiant reikštis visuotinai pripažįstamai jo specifikai. Tačiau iki šiol nėra aišku, ar naudojantis tokiu geopolitinio įkaito mechanizmu metropolijai pavyks sėkmingai palaikyti eksklave Stokholmo sindromą.